

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՆ ՀՈՒՄԱՆԻՍՏՆԵՐԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ

Ս. Ա. ՔՈՉԱՐՅԱՆ

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր

Աշխատավոր մարդիկ մշտապես երազել են խաղաղ ու հաշտ կյանքի մասին: Նրանց խաղաղասիրական տրամադրություններն ու զգացումները այս կամ այն չափով արտացոլվել են ժողովրդական բանահյուսության մեջ, ինչպես նաև անհատական ասեղծագործություններում:

Ամենահնագույն էպիկական գործերից մեկում՝ «Իլիականում» պատերազմների նկատմամբ հասարակ մարդկանց ատելության արձագանքներն են առկա: Հատկանշական է, որ Հոմերոսը, բացառությամբ պատերազմի աստված Արեսից, գովերգում է աստվածների «արժանիքները»: Նա բանադրում է Արեսին, որակելով նրան՝ ժողովրդասպան, արյունարբու, ամուսնասպան, մոլեգնած, անսանձ: Աստվածահայր Զևսը Արեսին անվանում է երկնքում բնակվող աստվածներից ամենատեխին, որին հաճելի են համատարած կռիվ ու սպանություն:

Պատերազմի դեմ է հնչում զինվոր Թրախիդեսի ակտիվ բողոքը: Նա Ագամեմոնոսին ամբաստանում է այն բանի համար, որ նա շահատենչ, եսամոլական նկրտումներից դրդված՝ չի ցանկանում տուն վերադարձնել զորքը: Էպոսում պատերազմի նկատմամբ մասսաների զայրույթը յուրօրինակ է.

Ի՞նչ ես ուզում, ո՞վ Աթրիդես, արդյոք ինչի՞ց ես դու դժգոհ:
Վրաններդ են պղնձով լի, սենյակիդ մեջ կան ընտիր,
Զբնաղ կանայք, որ ամենից առաջ քեզ ենք պարգև բերում
Մենք, զորքերս արգիլական, երբ քաղաքներ ենք նվաճում:

Գուցե քեզ նո՞ր ուսկի է պետք, որն հնազանդ շնորհներ քեզ
Տրովադացի որևէ քաջ՝ իբրև փրկանք իր զավակի,
Որին կապած քարշ տալի ես և կամ մի այլ արգիլացի:
Կամ գուցե քեզ նո՞ր կին է պետք, որ նրա հետ, երբ ցանկանաս,
Տուփանք անես և քեզ պահես իբրև մոլի մի կնամուղ:
Անվայել է քեզ, իշխողիդ, փորձանքի տալ արայացոցի՝

Պատերազմը ներկայացվում է որպես անսիրտ դահճ, որի համար միևնույն է, թե ում գլուխը կկտրի: Էպոսի սկզբում Հոմերոսը դրվատում է Աթիլեսի ցասումը, որը այնուհետև զիջում է խաղաղասիրությանը: «Ողբասականի» վերջին երգերը կոչ են անում մոռանալ եղբայրասպան պատերազմը և հաս-

նեկ համընդհանուր խաղաղության: Իմաստության աստվածուհի Ափինան իր միջամտությամբ կանխում է նոր արյունահեղությունը, պահանջելով մեռանալ բոլոր տարաձայնությունները և վրեժխնդրության զգացումը: Նախկին սերը պետք է միավորի երկու կողմներին:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ հին հույները իրենց բոլոր աստվածների պատվին տաճարներ ու զոհարաններ են կառուցել, բացի պատերազմի աստված Արեսից:

Հերոդոտը (մ. թ. ա. V դ.) նկարագրելով հույն-պարսկական պատերազմները, նկատում էր, որ խելահաս մարդը պատերազմը երբեք չի գերադասի խաղաղությունից, բանզի խաղաղության ժամանակ երևխաներն են թաղում ծնողներին, պատերազմի ժամանակ՝ ծնողները երեխաներին:

Խաղաղության գաղափարը պարզորոշ արտացոլված է էսքիլեսի, Սոփոկլեսի, էվրիպիդեսի ստեղծագործություններում: Ուշագրավ է էսքիլեսի կոչը աստվածներին՝ «Թող մեզանից հեռու մնա արյունոտ կոխը, թող շնորհ բաղարացիների արյունը, թող չարխանա վրեժառության ծարավը»: Էվրիպիդեսը «Տրոյայի կանայք» ողբերգության մեջ պատերազմի առաջացրած տառապանքների ցնցող տեսարաններն է պատկերում: Կործանարար պատերազմ հրահրողների դեմ ուղղված լուտանք և խաղաղության գրվատանք կա Սոփոկլեսի «Անտիգոնեում»:

Հակապատերազմական հստակ դիրքորոշում ունի Արիստոֆանը: Շատ կատակերգություններում նա խաղաղության կրքոտ ջատագով է: «Աքայացիները» կատակերգության հերոս Դիկեոպոլիսը գալիս է ժողովրդական ժողով և հայտարարում, որ ինքը եկել է ծանակելու պատերազմի կողմնակիցներին: Արիստոֆանը մեծ հումորով ծաղրում է Աթենքի ու Սպարտայի միջև հաշտության հակառակորդներին: Նա նկարագրում է, թե ինչպես Դիկեոպոլիսը չի ապավինում տերերի ողջամտությանը, այլ ինքն է ձեռք բերում անձնական խաղաղություն՝ նվաճելով խելամիտ ու շրջահայաց մարդու համրավ: Դրանով Արիստոֆանը գտնում է, որ խաղաղությունը հատուկ է բանականությանը, բխում է մարդու էությունից:

«Խաղաղություն» կատակերգության հերոս Թրիգլեսը դաշնակիցների օգնությամբ հայտնաբերում է խաղաղության աստվածուհուն և խաղաղ ստեղծագործական աշխատանքի կոչով դիմում է գյուղացիներին: Ինչպիսի երջանկություն է, որ սաղավարտներն ու սրերը այլևս մեր գլուխը չեն տանում, բահն է փալցում արևի տակ, — ուրախանում է Թրիգլեսը: Կատակերգությունն ավարտվում է առ աստված ուղղված խաղաղության հայցով:

Ի տարբերություն Հոմերոսի, որը առավելապես պատկերել է պատերազմի սարսափները, Արիստոֆանը նշավակում է պատերազմը, ծիծաղում դրա անհեթեթության, միմյանց բնաջնջող մարդկանց խելահեղության վրա: Խաղաղություն տենչացող հումանիստ բանաստեղծի համար բանականությունն ու պատերազմը անհամատեղելի են:

Արիստոֆանն իր հակապատերազմական հայացքներն արտահայտում է խալսթո ծաղրանքով, խարաղանելով մարդկային արյունահեղություններ տենչացողներին: Դա, ըստ էության, պատերազմը դատապարտելու զեղազրուական եղանակ է:

Պատերազմի խիստ բնադատություն կա հնագույն գրական հուշարձաններում: Շատ ժողովուրդների առասպելներ գրվատում են խաղաղ ժամանակ-

ները: Հնդիկների «Ռիզվեդալում» և «Բհագավադհիտեում» բողոք է հնչում պատերազմի դեմ:

Ժողովրդական հույզերի ու տրամադրությունների արտացոլումն է բանաստեղծությունների հին չինական ժողովածուն՝ «Շի-կինգը»: Դրանցից մեկում առկա է հետևյալ զինվորական երգը. «Ճգմում է մեզ արքան, բարձրանալով մեր դիակների վրայով, ինչպես աստիճանների: Ո՞վ կարող է հաշվել, ինչքան ջուր է հոսել դետի մեջ, ո՞վ կարող է հաշվել, ինչքան անտեղի արյուն ենք մենք թափել»: Վերգիլիոսը նման միտք է հայտնում «Էնեիդայում»:

«Երբ արքաները կոչում են, ժողովուրդներն են զբաղվում»: Ռուսական առածն ասում է. «Տերերը կոչում են, ձորտերի քանրույն է ճրթճրթում»: Հումանիզմի, արդարության ու աշխատասիրության ոգով է տոգորված հայկական հերոսական «Սասունցի Դավիթ» էպոսը, որի հերոսները մեծ սխրագործություններ են կատարում օտարի լծից ժողովրդի ազատագրության համար: Նրանք անխղիճորեն կապված են ժողովրդի հետ: Դավիթը առեւտրային է լցված զենքի պատերազմը: Նա զենք է վերցնում միայն այն դեպքում, երբ հարկավոր է հայրենիքը պաշտպանել օտարերկրյա կեղերիչներից, խորտակել չարը: Կովի ամենաթեթև պահերին անգամ Դավիթը պահպանում է հոգու խոհեմությունն ու մաքրությունը: Հատկանշական է հետևյալը. Մարա-Մելիքի ավազակախմբերը ներխուժում են Սասուն՝ այն ավերելու ու նվաճելու նպատակով: Դավիթը փակում է նրանց ճանապարհը, ոչնչացնում թըշնամուն: Մարա-Մելիքի բանակի արաբ զինվորը, արտահայտելով հասարակ զինվորների տրամադրությունները, դիմում է Դավթին.

— Դավիթ, — ասաց, — մեռնե՛մ քո արևուն.

Ձե՞ որ էնոնք էլ մա՛րդ են, իսա՛ն են.

Ինչի՞ կը կոտորես, ինչի՞ կը սպանես.

Ձե՞ էդոնք է՛լ երեսանե՛ր ունեն.

Տո՛ւն ու կընի՛կ ունեն:

Էնոնց սպանես՝ ձժերու մեղք կը՛նկնի քո վիզ:

Աղբատ ու խեղճ մարդ են էդոնք:

Որը իր մոր մեկուճարն է,

Որը նոր սրակված տըղա,

Որը իր օջախի տունն է,

Որը հանգած մի տան ճրագ:

Պատասխանեց. —

Մեզ ի՞նչ մեղք կա.

Մըսրա Մելի՛քն է զոռովեն բռնե բերե.

Մըսրա Մելի՛քն է քո դուշման,

Դընա իր հետ կռիվ արա՞:

Դավիթն ունկնդրում է զինվորի ողջախոհ կոչը.

... Հա՛լվոր,

Աղե՛կ խոսք ասացիր.

Ես քո ասած տ՛անեմ՝:

2 «Սասունցի Դավիթ», Երևան, 1961, էջ 235—236:

3 Նույն տեղում, էջ 236:

Դավիթը պատժում է մեղավորին՝ Մարա-Մելիքին և ազատ արձակում նրա զորքը, պատվիրելով.

*Ուր տեղեն էկեր եթ՝ էլեք, գնացեր ձեր տեղ:
էլեք, գնացեր ու ձեր տներ նստեք,
Դուր ինձ համար աղոթք արեք,
Իմ հորն ու մորն էլ օղորմի՛ տվեք.
Հանդա՛րտ կացեք,
Մեկ էլ չ'էլենեք ու գար վեր Սասնա:
Մեկ էլ որ դենք առնեք մեր դեմ,
Թե որ դուք կովի գար վեր մեղ՝
Քառասուն գաղ խոր հորում ըլնեք,
Թե չաղացի ջոջ բարի տակ,
Տ'էլնի ձեր դեմ Սասնա Դավիթ,
Տ'էլնի ձեր դեմ Թուր Կեծակին՝:*

Ուշագրավ է էպոսի վերջը. Սասունցի Դավթի որդին՝ Մհերը, պատրաստ է նոր մեծագործությունների: Բայց ժողովուրդը ապագայի համար պատսպարում է նրան ժայռախորքում: Մհերը խոստանում է լուս աշխարհ գալ այն ժամանակ, երբ «աշխարք ավերվի, մեկ էլ շինվի, երբ որ ցորեն ելավ, քանց մասուր մի, գարին ելավ քանց ընկուղ մի», այլ կերպ՝ «երբ սրբից մանդաղ կպատրաստեն, իսկ նիդակներից դանակներ՝ խաղողի սրվերի համար»:

Պատերազմի նկատմամբ բացասական վերաբերմունք կա նաև հին ռուսական ժողովրդական բանահյուսության մեջ: «Ասք Իզդրի ճակատամարտի մասին» ստեղծագործությունում ընդգծված է երկրի միասնության, անջատ-վողական անհաշտությունների վերացման անհրաժեշտությունը, հայրենիքի պաշտպանության ու խաղաղության հաստատման կաբեռությունը: Հեղինակը նախատում է իշխան Իզդրին արշավանք ձեռնարկելու համար: Ցաստմով են նկարագրված երկպառակողական բախումները և պոլովցիների ատպատակությունները, որոնց հետևանքով «Այնժամ Ռուսիայում սակավ էր լսվում ձայնը հողագործի, բայց հաճախ էին կոռում ագռավները՝ բաժանելով մեջ-մեջ դիերը մարդկանց»:

Ասքում կան պատերազմի հետևանքները բացահայտող պատկերավոր նկարագրություններ. «Եվ անդ սևահողը սմբակների ներքո ցանվեց ոսկեր-բով, ոռոգվեց արլամբ, և ապա աճեց աղետոն ահավոր համայն Ռուսիայում», կամ՝ «Տխրությունից խշշաց տափաստանի խոտը, ծառերը կոացան վշտի ծանրությունից»⁵:

Հակապատերազմական ոգով են համակված ռուսական հինավուրց բիլինաները, ասերը, երգերը: Դրանց մեջ փառաբանվում են հասարակ աշխատավորները՝ Իլյա Մուրոմեցը, Միկուլա Սեկյանինովիչը և ուրիշներ, որոնց արարքները, ձգտումները լիովին ներդաշնակ են ժողովրդի ակնկալություններին:

Բուրժուազիայի պայքարի հակաֆեոդալական բովանդակությունը իր հա-

⁴ Նույն տեղում, էջ 247:

⁵ «Ասք Իզդրի ճակատամարտի մասին», Երևան, 1948, էջ 72—73:

մատաստասիան արձագանքը գտավ նրա գաղափարախոսության մեջ, որի մասնավոր արտահայտությունը հակապատերազմական խորհրդածություններն ու ծրագրերն էին: Խաղաղասիրական դատողություններով ու նախագծերով հանդես եկան հումանիստներ էրազմ Ռոտերդամցին, Սեբաստյան Ֆրանկը, Յան Ամոս Կոմենսկին, Վիլյամ Պենը, Սեն-Պյեռը, Ժան-Ժակ Ռուսոն, էմանուիլ Կանտը, Իոհան Գոտֆրիդ Հերդերը, Իոհան Գոտլիբ Ֆիխտեն, ռուս լուսավորիչներ Ա. Ն. Ռադիշչևը, Վ. Ֆ. Մալինովսկին, ուսումնական-սոցիալիստներ Սեն-Սիմոնը, Ռոբերտ Օուենը և ուրիշներ:

Հումանիստ մտածողները վճռականորեն դատապարտում էին պատերազմական նկրտումները, զինված բախումները: «Խաղաղության գանգատը» երկում էրազմ Ռոտերդամցին գրում էր. «պատերազմը բոլոր դժբախտությունների ու չարիքների սկզբնապատճառն է, առանց տարբերության ամեն ինչ լափող անտակ օվկիանոս է»⁶: Ֆրանկը պատերազմը որակում էր որպես մարդկանց էությանը հակասող գործողություն: Ռադիշչևը ցասումով էր դատափետում զավթողական պատերազմները. «Ձեզ մի արդարացրեք մարդկության բռնադատողներ, չարագործներ, թե այս մարասպելի շղթաները հնազանդություն պահանջող կարգ ու կանոն են»,— գրում էր նա:

Նալբանդյանը պատերազմը բնութագրում էր իբրև մարդկային բանականությանը հակասող երևույթ: Նա գրում էր. «Խորհրդածության դաժիժները առավել լավ ասպարեզ են մարդկային բանականության համար, քան թե արյունոտ դաշտերը»⁸:

Կանտի պատկերավոր արտահայտությամբ՝ պատերազմը կհասցնի հավիտենական խաղաղության սոսկ մարդկության համընդհանուր գերեզմանատանը: Վ. Ֆ. Մալինովսկին նշում էր. «... Չարիքի երկարատևությունը չի պայցուցում դրա անհրաժեշտությունը»⁹:

Կոմենսկին, Ռուսոն, Ռադիշչևը, Նալբանդյանը և ուրիշներ խաղաղության հնարավորությունը գնահատում էին սոցիալական վերափոխությունների տեսանկյունից: Ռադիշչևը գտնում էր, որ միայն հասարակության արմատական վերակառուցումը ժողովուրդներին զերծ կպահի պատերազմներից ու բռնությունից: Ըստ Նալբանդյանի՝ բանի դեռ սոցիալական անհավասարություն գոյություն ունի, բռնությունը կիշխի հասարակության մեջ:

Ամբողջությամբ վերցրած, մինչմարքսիստական հումանիստների խաղաղասիրական իմաստախոսություններն ու նախագծերը իրենց վերացականության պատճառով գործնականում արդաամավոր չէին: Ֆ. Էնգելսը նկատում էր, որ ոչ հասուն անտեսական հարաբերություններին համապատասխանում էին ոչ հասուն տեսություններ:

Քաղաքական իշխանություն նվաճած բուրժուազիան սահմանադադարեց անցյալի հումանիստական ավանդույթներին: Ամեն գնով շահույթ կորզելու նկրտումը նրա գործունեության անկյունքարն է:

Իմպերիալիզմի գաղափարախոսները ջատագովում են բռնության ու ռազմամոլության պաշտամունքը: Իմպերիալիզմը հումանիզմի թշնամին է:

6 Эразм Роттердамский, Жалоба мира («Трактаты о вечном мире»), М., 1963, էջ 40;

7 А. Н. Радищев, Избр. филос. и обществ. полит. произв., М., 1952, էջ 140;

8 Մ. Նալբանդյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1947, հ. 2, էջ 256:

9 «Трактаты о вечном мире», էջ 215:

Մարդկության լավագույն իդեալներն ու մարգասիրական ավանդույթները մարմնավորված են կոմունիստական աշխարհայացքի մեջ: Սոցիալիստական հումանիզմի հիմնատարներից մեկը նրա ինտերնացիոնալ բնույթն է, վճռական պայքարը հանուն ժողովուրդների բարեկամության, հարատև ու կայուն խաղաղության հաստատման: Կ. Մարքսը և Ֆ. էնգելսը ընդգծում էին, որ խաղաղությունը այն հասարակության միջազգային սկզբունքն է, ուր միակ տիրակալը աշխատանքն է: Խաղաղությունը սոցիալիստական ժողովրդասիրտությունների արտաքին քաղաքական գործունեության հիմնական բաղադրամասերից մեկն է, գործունեություն, որի մեջ զբաղվում է սոցիալիզմի հումանիստական էությունը: «...Մեր ամբողջ քաղաքականությունն ու պրոպագանդան,— գրում էր Վ.Ի. Լենինը,— ուղղված է ամենևին ոչ թե այն բանին, որպեսզի ներքաշենք ժողովուրդներին պատերազմի մեջ, այլ որպեսզի վերջ տանք պատերազմին»¹⁰:

Սոցիալիստական հումանիզմը մարտնչող է, որ նշանակում է վճռական և հետևողական պայքար ընդդեմ պատերազմածին ուժերի, հանուն միջազգային տարաձայնությունների ու վիճելի հարցերի խաղաղ կարգավորման՝ հակադիր հասարակարգ ունեցող պատվությունների խաղաղ գոյակցության լենինյան սկզբունքի հիման վրա:

ТЕМА МИРА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ГУМАНИСТОВ

С. А. КОЧАРЯН

Доктор философских наук

Р е з ю м е

Носителями миролюбивых гуманистических побуждений являются трудящиеся массы. Их антивоенные настроения и чувства нашли отражение в народном фольклоре, а также в творчестве многих мыслителей.

Однако в целом все миротворческие проекты и концепции домарксистских гуманистов оказались практически негодными в силу их абстрактно-утопического характера. Несмотря на ряд гениальных догадок, они остались на позициях идеалистической трактовки социальных явлений. Незрелым общественно-экономическим отношениям соответствовали незрелые идеи. По словам Энгельса, решение общественных задач приходилось выдумывать из головы. Историческая практика развеяла иллюзии гуманистов. Пришедший на смену феодализму капитализм обострил социальные антагонизмы.

Идеологи монополистической буржуазии апологируют культ насилия и милитаризм. Империализм—враг гуманизма. Он направляет завоевания человеческого разума против человечества.

Лучшие идеалы и гуманистические традиции воплощены в коммунистическом мировоззрении. Одной из составных частей социалистического гуманизма является его интернационалистический характер, решительная борьба за прочный мир на земле.

¹⁰ В. И. Ленин, Полн. собр., соч., т. 42, էջ 99: